

Byzantina Symmeikta

Vol 19 (2009)

BYZANTINA SYMMEIKTA 19

Βιβλιοκρισία του: ΣΠ. Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, Οι Νεαρές Λέοντος [?] του Σοφού. Προλεγόμενα, κείμενο, απόδοση στη νεοελληνική, ευρετήρια και επίμετρο

Θεοδώρα ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ

doi: [10.12681/byzsym.958](https://doi.org/10.12681/byzsym.958)

Copyright © 2014, Θεοδώρα ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ Θ. (2009). Βιβλιοκρισία του: ΣΠ. Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, Οι Νεαρές Λέοντος [?] του Σοφού. Προλεγόμενα, κείμενο, απόδοση στη νεοελληνική, ευρετήρια και επίμετρο. *Byzantina Symmeikta*, 19, 299–304. <https://doi.org/10.12681/byzsym.958>

Σ. Ν. ΤΡΩΪΑΝΟΣ, *Οι Νεαρές Λέοντος Ζ΄ του Σοφού. Προλεγόμενα, κείμενο, απόδοση στη νεοελληνική, ευρετήρια και επίμετρο*, εκδόσεις Ηρόδοτος, Αθήνα 2007, 594 σ. (ISBN 978-960-8256-54-5).

Ο αυτοκράτορας Λέων Ζ΄ ο Σοφός καταλαμβάνει, όπως σημειώνει ο καθηγητής Σπ. Τρωϊάνος (στο εξής συγγρ.) τη δεύτερη θέση μετά τον Ιουστινιανό ανάμεσα στους βυζαντινούς αυτοκράτορες όσον αφορά στην έκταση της νομοθετικής του παραγωγής (σ. 581). Η μετάφραση ενός μέρους αυτού του νομοθετικού έργου στη νέα ελληνική, μετά τη μετάφρασή του στη λατινική και τη γαλλική, έρχεται να το καταστήσει πιο προσιτό σε νομικούς και μί, σε βυζαντινολόγους αλλά και το ευρύτερο ελληνικό και ελληνόγλωσσο κοινό.

Το βιβλίο δομείται ως εξής: Προλογικό σημείωμα (σσ. 9-13), εισαγωγή (σσ. 15-37), κείμενο και νεοελληνική απόδοση των 113 Νεαρών (σσ. 39-317), παραλειπόμενα («Δύο Νεαρές εκτός της Συλλογής των 113 Νεαρών», σσ. 319-322), πίνακας πηγών (σσ. 323-327), αναλυτικός λεξιλογικός πίνακας των Νεαρών (σσ. 329-409), επίμετρο (σσ. 411-577) και γερμανική περίληψη της εισαγωγής (σσ. 579-589). Στο επίμετρο περιλαμβάνονται οι ακόλουθες μελέτες του συγγραφέα που σχετίζονται με τις Νεαρές (σε παρένθεση το έτος αρχικής δημοσίευσης): I. Λέων Ζ΄ ο Σοφός: νομική σκέψη και κοινωνική συνείδηση (1999), II. Η ισχύς των Νεαρών του Λέοντος Ζ΄ κατά τον 14ο αιώνα (1996), III. Οι «εκκλησιαστικές» Νεαρές του Λέοντος Ζ΄ και οι πηγές τους (1990), IV. Οι κανόνες της συνόδου «έν Τρούλλω» (Πενθέκτης) στις Νεαρές του Λέοντος Ζ΄ του Σοφού (1994-1995 και 1995), V. Η Νεαρά 17 Λέοντος του Σοφού και μία επιτομή της (σε συνεργασία με Ελ. Παπαγιάννη, 1988), VI. Η Νεαρά 54 Λέοντος του Σοφού για την αργία της Κυριακής και οι πηγές της (1990), VII. Τα ναυάγια, η Νεαρά 64 Λέοντος του Σοφού

και το κείμενο των *Βασιλικών* (1992), VIII. Παρατηρήσεις στη Νεαρά 92 του Λέοντος C (2005 και 2007), IX. Καταλογισμός και ελαφρυντικές περιστάσεις στη νομοθεσία Λέοντος του Σοφού: η Νεαρά 96 κατά των τυμβωρύχων (1999), X. Οι Νεαρές Λέοντος του Σοφού περί των «έποχων» και η επιβίωσή τους μετά τον 10ο αιώνα (2000), XI. Το διαζύγιο λόγω ψυχικής νόσου στο βυζαντινό δίκαιο. Οι Νεαρές 111 και 112 Λέοντος του Σοφού (2006). Μια «δοκιμαστική έκδοση με μόνη τη νεοελληνική απόδοση της Συλλογής» (σ. 12) είχε κυκλοφορήσει το 2005.

Ξεκινώντας κάπως ανορθόδοξα από το τέλος, ας ειπωθεί ότι οι μελέτες που συγκεντρώνονται εδώ καλύπτουν μία περίπου εικοσαετία ερευνητικής ενασχόλησης του συγγρ. με τις Νεαρές και καταδεικνύουν τη μεγάλη εξοικείωση με τα κείμενα αυτά που προηγήθηκε της δημοσίευσης του βιβλίου. Άλλες από τις μελέτες πρωτοδημοσιεύθηκαν στην ελληνική και άλλες αποτελούν μετάφραση από τη γερμανική (II, III, IV, X) και την αγγλική (IV), ώστε να καταστούν προσιτές στο ευρύτερο ελληνικό κοινό. Επιπλέον, οι αρχικές δημοσιεύσεις δεν ήταν όλες εξίσου προσβάσιμες, ιδίως εκτός Ελλάδος. Στο σύνολό τους οι μελέτες έρχονται να συμπληρώσουν την Εισαγωγή ή και να διευκρινίσουν επιμέρους θέματα που τίγονται εκεί. Όπως σημειώνει κάθε φορά ο συγγρ., για την αναδημοσίευσή τους αρκετές από αυτές έτυχαν επεξεργασίας, κάποτε εκτενούς, και εμπλουτίστηκαν με νέο υλικό (II, III, IV, VIII, X, XI). Η συγκεντρωτική δημοσίευση των (επεξεργασμένων) μελετών, που από μόνες τους έχουν την έκταση ενός μικρού βιβλίου, αποτελεί μια ιδιαίτερα θετική συνεισφορά του ανά χείρας τόμου.

Η Εισαγωγή προσφέρει μια περιεκτική επισκόπηση των ζητημάτων που σχετίζονται με τις Νεαρές, με βάση τα τελευταία πορίσματα της έρευνας¹ και τις πειστικές λύσεις που προτείνει ο συγγρ. σε ακανθώδη θέματα. Μετά από σύντομη αναφορά στη χειρόγραφη παράδοση και τις προγενέστερες εκδόσεις της *Συλλογής των 113 Νεαρών*, σχολιάζονται ο χαρακτήρας της Συλλογής (επίσημος, ημιεπίσημος ή ιδιωτικός) στη μορφή που μας σώζεται και στην πιθανή αρχική της μορφή, τα προβλήματα του

1. Η συζήτηση σχετικά με τη νομική παραγωγή επί Βασιλείου Α' και Λέοντα C συνεχίζεται: την ίδια χρονιά με το εδώ κρινόμενο βιβλίο κυκλοφόρησε και το βιβλίο των J. SIGNES CODONER – F. J. ANDRÉS SANTOS, *La Introducción al derecho (Eisagoge) del Patriarca Focio [Nueva Roma 28]*, Madrid 2007, που ξαναθέτει το θέμα της χρονολόγησης του *Πρόχειρου Νόμου*, βλ. και εδώ σσ. 17, 29.

προομίου και των επικεφαλίδων των επιμέρους Νεαρών, η «δημοσίευσή» τους, η έλλειψη συστηματικότητας στη διάταξή τους, η σχέση των Νεαρών με τα *Βασιλικά* ξ' βιβλία, η χρονολόγηση και η θεματική τους, ο στόχος της απόλυσης των εκκλησιαστικών Νεαρών, το θέμα της *Εκλογής* των 55 Νεαρών, της *Ελάσσονος Εκλογής* τριών Νεαρών αλλά και της κυκλοφορίας μεμονωμένων Νεαρών, και τέλος η επίδραση που άσκησαν οι Νεαρές κατά τους βυζαντινούς και νεότερους χρόνους.

Η κύρια συμβολή του βιβλίου είναι η νεοελληνική απόδοση του κεμένου των 113 Νεαρών, η οποία συνοδεύεται αντικριστά από το πρωτότυπο κείμενο. Η απόδοση φανερώνει τη γνώση και την εμπειρία του ιστορικού του δικαίου και δεν είναι υπερβολή να ειπωθεί ότι οι Νεαρές ευτύχησαν να βρουν στο πρόσωπο του συγгр. τον ιδανικό μεταφραστή, που ξέρει να αποδίδει όχι μόνο το γράμμα αλλά ακόμη περισσότερο το πνεύμα του κεμένου υιοθετώντας τους κατάλληλους κάθε φορά νομικούς όρους. Το ότι η γλώσσα του Λέοντα αφίσταται των συνήθων νομικών κεμένων, επηρεασμένη από το περίτεχνο ρητορικό ύφος που γνωρίζουμε από τις Ομιλίες του, ήταν μια ιδιαιτερότητα που αντιμετωπίστηκε επιτυχώς στη μετάφραση. Επιπλέον το νεοελληνικό κείμενο αντικατοπτρίζει και τον λόγιο χαρακτήρα του πρωτοτύπου. Όσο για το πρωτότυπο κείμενο των Νεαρών, δεν αποτελεί νέα κριτική έκδοση, κάτι που άλλωστε δεν ήταν στις προθέσεις του συγгр. (βλ. σ. 12), ούτε όμως αναπαράγει πιστά την τελευταία κριτική έκδοση των P. Noailles και A. Dain (1944), στην οποία κατά κύριο λόγο βασίζεται. Ο συγгр. περιέλαβε ποικίλες κειμενικές διορθώσεις και βελτιώσεις, που είτε προέρχονται από την υιοθέτηση προτάσεων του παλαιότερου εκδότη K. E. Zachariae von Lingenthal (1857), είτε αποτελούν νέες προτάσεις του συγгр., όπως σημειώνεται συστηματικά στο μικρό υπόμνημα που συνοδεύει τα κείμενα στις σχετικές περιπτώσεις (βλ. σχετικά σ. 39). Ιδιαίτερα πρέπει να τονισθεί η χρησιμότητα του αναλυτικού ευρετηρίου λέξεων των Νεαρών, που προσφέρεται, παρά την ιδιαιτερότητα της φύσης τους, και για συγκριτική εξέταση με το λεξιλόγιο άλλων έργων του Λέοντα.

Στη συνέχεια παραθέτω μερικές παρατηρήσεις, οι οποίες ωστόσο δεν επηρεάζουν στο ελάχιστο τη θετικότετη εντύπωση που αφήνει το βιβλίο στον αναγνώστη. Στην αρχή της Εισαγωγής (σ. 17) ο Λέων περιέργως αναφέρεται ως «ο επιλεγόμενος Σοφός ή Φιλόσοφος», γεγονός

που προκαλεί αδικαιολόγητη σύγχυση με τον Λέοντα τον Φιλόσοφο ή Μαθηματικό. Στη σ. 22 θα μπορούσε να έχει αναφερθεί σε σχέση με τη χρήση του προομίου και της κοινής επικεφαλίδας της Συλλογής ως επιχειρήματος υπέρ της πολύ πιθανής απόδοσης της συγκρότησης της Συλλογής στον ίδιο τον Λέοντα, ότι το μέρος της επικεφαλίδας που αφορά στον τίτλο του (*Λέοντος ἐν Χριστῷ ἀθανάτω πάντων βασιλεῖ εὐσεβοῦς βασιλέως*) απαντάται και στις Ομιλίες του αυτοκράτορα. Είναι όμως γεγονός ότι το θέμα της σχέσης των Νεαρών με τις Ομιλίες δύσκολα θα ενέπιπτε εντός των ορίων μιας Εισαγωγής.

Όσον αφορά στο πρωτότυπο κείμενο, θεωρώ πως από φιλολογική σκοπιά το κύριο πρόβλημα έγκειται στο ότι, επειδή δεν πρόκειται για κριτική έκδοση, επιλέχθηκε ως γενική αρχή να μη σημειώνεται η χειρόγραφη βάση για τις διάφορες γραφές που περιλαμβάνονται στο υπόμνημα, όπου αυτό υπάρχει, αλλά κατά κανόνα μόνο οι γραφές των παλαιότερων εκδόσεων. Για παράδειγμα, όταν μια γραφή αποδίδεται σε παλαιότερο εκδότη, δεν σημειώνεται αν πρόκειται για υιοθέτηση στην παλαιότερη έκδοση γραφής των χειρογράφων ή αν πρόκειται για πρόταση του εκδότη, και σε τέτοια περίπτωση ποια ή ποιες γραφές προσφέρουν τα χειρόγραφα. Η απόφαση αυτή οδηγεί κάποτε σε πραγματικό αδιέξοδο: στην περίπτωση της Ν. 68, στ. 36, έχει ορθά υιοθετηθεί από τον συγγο. η γραφή ενός χειρογράφου, το οποίο αναφέρεται ονομαστικά στο υπόμνημα, χωρίς όμως να παρατίθεται καμία επεξήγηση για τον κώδικα, ενώ μάταια θα αναζητήσει κανείς βοήθεια στην Εισαγωγή (πρόκειται για τον κώδ. D της Εκλογής, βλ. Noailles-Dain, σσ. xlii και 3). Ταυτόχρονα, στο υπόμνημα αναφέρονται οι γραφές που υιοθέτησαν στο εν λόγω χωρίο οι Zachariae και Noailles-Dain, αλλά αιωρείται η απορία όχι απλώς ποια είναι η προέλευση των γραφών αυτών αλλά και ποια είναι η γραφή του μοναδικού βυζαντινού χειρογράφου της *Συλλογής των 113 Νεαρών* (Marcianus gr. 179, βλ. σ. 18). Το αποτέλεσμα είναι ότι για να κρίνει κανείς την ορθότητα των κειμενικών επιλογών του συγγο. είναι συνήθως απαραίτητη και η προσφυγή στην έκδοση Noailles-Dain για την αναζήτηση συμπληρωματικών στοιχείων. Αυτό για παράδειγμα ισχύει για τις δύο προτεινόμενες διορθώσεις στη Ν. 58. Η πρώτη, στον στ. 3, *ἐντέλλεται αἷμα οὐ φάγεσθε* αντί του ... *φάγεσθαι*, δεν θεωρώ ότι είναι απαραίτητη, μολονότι αποκαθίσταται το ακριβές χωρίο της Παλαιάς Διαθήκης (παρεπιμπτόντως πρόκειται για το Δευτερο. 12, 16,

όχι 10, 16, όπως αναγράφεται και στο ευρετήριο)· κι αυτό γιατί ούτε γραμματικοσυντακτικοί λόγοι την επιβάλλουν ούτε βρίσκει στήριξη στη χειρόγραφη παράδοση (βλ. Noailles-Dain, σ. 217). Η δεύτερη διόρθωση, *ἀνέδην* αντί *ἀναίδην* στον στ. 9, επίσης δεν είναι απαραίτητη, καθώς η συγκεκριμένη γραφή μαρτυρείται (βλ. το σχετικό λήμμα στο πατερικό λεξικό του Lampe), ενώ η προτεινόμενη δεν παραδίδεται από τη χειρόγραφη παράδοση, αν κρίνει κανείς από το υπόμνημα των Noailles-Dain, σ. 219. Στη Ν. 112, στ. 28 όφειλε να αναφέρεται στο υπόμνημα ότι η προτεινόμενη «νέα διόρθωση» *ἀσωτίαν* (όχι *ἀσωτία* όπως προφανώς εκ παραδρομής σημειώνεται) αντί του *ἀσωτείαν* των εκδόσεων Zachariae και Noailles-Dain αποτελεί υιοθέτηση της γραφής του προαναφερθέντος μοναδικού βυζαντινού χειρογράφου της Συλλογής (βλ. Noailles-Dain, σ. 369. Στην περίπτωση της Ν. 109, στ. 13 υπάρχει η σχετική αναφορά σε κώδικες της Εκλογής). – Περαιτέρω, η απόφαση να μη σημειώνονται οι οβελισμοί που υπάρχουν στο κείμενο των Noailles-Dain παρά μόνο οι προσθήκες (σ. 39) αφήνει μετέωρο και ανυποψίαστο τον αναγνώστη σε περιπτώσεις όπως στη Ν. 68, στ. 28, όπου δεν δηλώνεται ότι στο ίδιο χωρίο στο οποίο έχει γίνει δεκτή η προσθήκη μιας λέξης (*μόνην*) έχει οβελιστεί (με βάση την *Εκλογή*) μία άλλη λέξη (*καὶ* πριν από το *ἦν*). Πάντως τέτοια ζητήματα δεν θα απασχολήσουν τον μη ειδικό αναγνώστη, ενώ ο ειδικός έχει στη διάθεσή του για τα περαιτέρω την κριτική έκδοση. – Θα ήταν ίσως προτιμότερο για την άμεση κατανόηση της δομής του κειμένου οι παρενθετικές προτάσεις να σημειώνονται παντού όχι ανάμεσα σε κόμματα (όπως στην έκδοση Noailles-Dain) αλλά σε παύλες (όπως στη Ν. 69, 13-14). – Ο συγγρ. έχει διορθώσει σιωπηρά τα τυπογραφικά λάθη και τη στίξη της έκδοσης Noailles-Dain (σ. 39). Υπάρχουν ωστόσο και άλλα περιθώρια για βελτίωση της στίξης, σύμφωνα και με τις νεότερες εκδοτικές πρακτικές για τα βυζαντινά κείμενα, π.χ. θα έβαζα κόμματα στο Προοίμιο, στ. 9 μετά το *μή* (για να μη διαβαστεί με το *διακρίνουσιν* που ακολουθεί), στ. 17 μετά το *γένεσιν* (το *καὶ* που ακολουθεί δεν είναι παρατακτικό), στ. 35 μετά το *κατέστημεν*, Ν. 1, στ. 11 μετά το *ἡξίωται*, στ. 19 μετά το *ἔγνω*, στ. 21 μετά το *καταστησάμενος*, Ν. 68, στ. 25 το κόμμα μετά το *ἀμφισβήτησις* πρέπει να αφαιρεθεί, Ν. 69, στ. 25-26 κόμματα μετά τα *συνηθείας* και *νόμου*, κλπ.

Όσον αφορά στη μετάφραση, μπορεί κανείς να διαφωνεί σε μερικά σημεία, πρόκειται όμως για ήσσονος σημασίας περιπτώσεις, που δεν

επιηρεάζουν τη γενική άριστη εικόνα. Κάποια παραδείγματα από την αρχή του κειμένου: στον τίτλο της Συλλογής η φράση «στο όνομα του Χριστού ...» θα έπρεπε να συνοδεύει τον αυτοκρατορικό τίτλο του Λέοντα αντί να δίνεται η εντύπωση ότι είναι «η διορθωτική αναθεώρηση των νόμων» που γίνεται στο όνομα του Χριστού. Στο προοίμιο, στ. 12 η φράση *λαθόντων καὶ παρεισδεδυκότων* (εννοείται *κακῶν εἰς τὸν βίον*, βλ. στ. 11) αποδίδεται «που πρόλαβαν να συμβούν», ενώ ακριβέστερο για το ύφος του συγγραφέα θα ήταν «που διείσδυσαν κρυφά». Ν. 1, στ. 16 *ἔργον ἀξιοθαύμαστον* δεν έχει περιληφθεί στη μετάφραση (μετά το «πολύν κόπο»).

Συνολικά, με το έργο του αυτό για τις *Νεαρές* του αυτοκράτορα Λέοντος Σ΄ του Σοφού ο καθ. Τρωϊάνος έρχεται να προσθέσει στη μακρά εργογραφία του αλλά και στην έρευνα του βυζαντινού δικαίου μία ακόμη σημαντική συμβολή. Η μετάφραση και ερμηνεία του των *Νεαρῶν* θα συνοδεύει ως απαραίτητο συμπλήρωμα τη μελέτη τους για πολλά χρόνια.

ΘΕΟΔΩΡΑ ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ
Πανεπιστήμιο Αθηνών